

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΣΜΟΣ - ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΓΕΡΟΝΤΑΣ

1. Η αρχή της ουδετερότητας του οικονομικού καθεστώτος.

Το Φιλελεύθερο κράτος του 19ου αιώνα γεννήθηκε μέσα από τις δυναμικές διεκδικήσεις των νέων κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων ενάντια στο απολυταρχικό καθεστώς με στόχο την υλοποίηση των λιμπεραλιστικών αντιλήψεων και συγκεκριμένα τη διασφάλιση της ελευθερίας του ατόμου¹. Στα πλαίσια αυτών των αντιλήψεων καλλιεργήθηκε η αυστηρή διάκριση κράτους και κοινωνίας², σύμφωνα με την οποία η κοινωνία λειτουργεί και αυτορρυθμίζεται πέρα και έξω από το κράτος, ενώ το κράτος απέχει από κάθε επέμβαση στην κοινωνικοοικονομική διαδικασία και συνεπώς ο ρόλος του περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο στην κατοχύρωση και εγγύηση του ανταγωνισμού σε όλες τις δομές της κοινωνίας, την οικονομική, πολιτική και ιδεολογική³. Η επικράτηση της αντίληψης, ότι το άτομο είναι ο κύριος παράγοντας και φορέας της οικονομικής δραστηριότητας στο πλέγμα των αυτόνομα λειτουργούντων οικονομικών νόμων είχε σαν αποτέλεσμα την υιοθέτηση της αρχής της ουδετερότητας του οικονομικού καθεστώτος⁴ σύμφωνα με την οποία στο σύνταγμα δεν έχει ληφθεί καμιά απόφαση αναφορική με το οικονομικό καθεστώς και από τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις δεν προκύπτει επιτακτικά μια συγκεκριμένη μορφή διαμόρφωσης της οικονομικής ζωής. Αυτήν την ουδετεροφάνεια του συντάγματος και συνεπώς την απόρριψη όλων των θέσεων για ένα ειδικό οικονομικό σύστημα, υποχρεωτικό για το νομοθέτη, αποδέχτηκε και το γερμανικό ομοσπονδιακό συνταγματικό δικαστήριο στην απόφασή του που αναφέρονταν στο νόμο «περί βοήθειας δι' επενδύσεις» και σύμφωνα με την οποία «η οικονομικο-πολιτική ουδετερότητα του συντάγματος συνίσταται στο ότι ο συνταγματικός νομοθέτης δεν αποφάσισε για ένα συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα. Αυτό δε επιτρέπει στο νομοθέτη να ακολουθεί την οικονομική πολιτική που θεωρεί σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση σκόπιμη, εφόσον δεν παραβιάζεται το σύνταγμα και ειδικότερα τα ατομικά δικαιώματά⁵». Η ερμηνεία αυτή επιβεβαιώνεται, αργότερα, από το ίδιο δικαστήριο στην περίφημη απόφασή του για τη συμμετοχή των εργαζομένων στη διοίκηση των επιχειρήσεων (Mitbestimmungsurteil)⁶ όπου τονίζεται ότι ο θεμελιώδης νόμος, δεν περιέχει καμιά ρητή εγγύηση ενός συγκεκριμένου τύπου οικονομικής πολιτικής. Αντίθετα από το σύνταγμα της Βαϊμάρης, το ισχύον σύνταγμα δεν περιέχει συγκεκριμένες συνταγματικές διατάξεις διαμορφωτικές της οικονομικής ζωής. Τη διαμόρφωση της οικονομικής τάξης την αφήνει στον κοινό νομοθέτη, ο οποίος έχει τη δυνατότητα να αποφασίσει ελεύθερα μέσα στα όρια που του θέτει ο θεμελιώδης νόμος, χωρίς να χρειάζεται γι' αυτό τίποτα πλέον της γενικής δημοκρατικής νομιμοποίησής του. Με την απόφαση αυτή επαναλαμβάνεται και συγκεκριμε-

νοποιείται η θέση της οικονομικοπολιτικής ουδετερότητας του θεμελιώδους νόμου, όπως είχε υποστηριχθεί στη γερμανική θεωρία⁷ και τονίζεται ακόμη μια φορά η ελευθερία του νομοθέτη για τη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής με αποτέλεσμα να απορρίπτεται η ταύτιση του συντάγματος με συγκεκριμένα οικονομικοπολιτικά μοντέλα ή συστήματα.

Η αρχή της ουδετερότητας του οικονομικού καθεστώτος ανάγεται στην εποχή του Φιλελεύθερου αστικού κράτους και αποπνέει αντιλήψεις του οικονομικού λιμπεραλισμού, που έχουν σαν βάση των πολιτειολογική αρχή της επικουρικότητας του κράτους, σύμφωνα με την οποία το κράτος παρεμβαίνει στις οικονομικές σχέσεις μόνο επικουρικά⁸. Παρεμβαίνει, δηλαδή, μόνο εκεί, όπου η ιδιωτική πρωτοβουλία στην οικονομική πα-

1. Βλ. Γ. Κασιμάτης, Περί της αρχής της επικουρικότητας του κράτους, 1974, σελ. 28 επ. Λεβέντης, Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη, στο: ΤοΣ, 1976, σελ. 121, 124 επ. H. Klein, Die Grundrechte im demokratischen Staat, 1972, σελ. 35 επ.
2. Πρβλ. Γ. Κασιμάτης, (υποσ. 1), σελ. 30 επ Τραυλός - Τζανετάτος, Το δικαίωμα εργασίας στο πεδίο έντασης μεταξύ συντάγματος και κοινωνικής πραγματικότητας, στο: ΤοΣ, 1975, σελ. 734 επ.
3. Λεβέντης, (υποσ. 1), σελ. 125. Γέροντας, Διοικητικό οικονομικό δίκαιο. Συμβολή στις νέες μορφές οικονομικής παρέμβασης του κράτους, 1985, σελ. 30 επ. Λιακόπουλος Η οικονομική ελευθερία αντικείμενο προστασίας στο δίκαιο του ανταγωνισμού, 1981, σελ. 22 επ.
4. Γι' αυτή την αρχή, βλ. αναλυτικά, Λιακόπουλος, (υποσ. 3), σελ. 114 επ.
5. BVerfGE 4, 7/17 επ (Investitionsurteil).
6. BVerfGE 50, 297/337 επ = Eu GRZ 1979, σελ. 121 επ (= ΤοΣ 1979, σελ. 160 επ., μετάφραση Κ. Ζώρα). Βλ. επίσης, Papier, Das Mitbestimmungsurteil des BVerfG, in: ZGR, 1979, σελ. 444, 458.
7. Βλ. Krüger, Staatsverfassung und Wirtschaftsverfassung, (Hcgs) Scheuner 1971, σελ. 125 επ., Zacher, Aufgaben einer Theorie der Wirtschaftsverfassung, σελ. 549, 558 επ. Elimke, Wirtschaft und Verfassung, 1961, σελ. 18 επ. Badura, in: AÖR, 92 (1967), σελ. 382, του ιδίου, Grundprobleme des Wirtschaftsverfassungsrechts, in: JuS, 1976, σελ. 205 επ. του ιδίου, Θεμελιώδη προβλήματα του οικονομικού συνταγματικού δικαίου, στο: NOB 24, σελ. 833. Papier, Grundgesetz und Wirtschaftsordnung, in: Handbuch des Verfassungsrechts, 1983, σελ. 609 επ. Βασική εξαίρεση αποτελεί η άποψη του Nipperdey (Die soziale Marktwirtschaftsordnung der BRD, 1954, (3η έκδοση 1965), σύμφωνα με την οποία το γερμανικό σύνταγμα έχει αποφασίσει για το οικονομικό σύστημα της soziale Marktwirtschaft με την έννοια της θεσμικής εγγυήσεώς της.
8. Πρβλ. Γ. Κασιμάτης, (υποσ. 1), σελ. 30 επ. και passim, του ιδίου, Νέες μορφές παρέμβασης στο σύστημα οικονομικής παραγωγής. Κοινωνικός έλεγχος και κοινωνικοποίηση της παραγωγής. Εισήγηση στο Δ.Σ.Α. την 15.10.83 στα πλαίσια του συνεδρίου της ένωσης ελλήνων συντανατολόγων (δακτυλογραφημένο κείμενο), σελ. 12.

ραγωγή δεν εκδηλώνεται ή είναι λιγότερο πρόσφορη απο την κρατική ή είναι επιζήμια για το κοινωνικό σύνολο. Η άποψη της οικονομικοπολιτικής ουδετερότητας του συντάγματος παραγνωρίζει τη βαθειά μεταβολή που έχει επέλθει στη μορφή και το περιεχόμενο του Φιλελεύθερου αστικού κράτους και στη σχέση κράτους και κοινωνίας και συνεπώς στην έννοια και το περιεχόμενο των ατομικών δικαιωμάτων στα πλαίσια της σύγχρονης κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης⁹.

2. Το ελληνικό οικονομικό καθεστώς

α. Η ανοικτότητα-ελαστικότητα του οικονομικού συστήματος

Σύμφωνα με μια αρκετά διαδεδομένη άποψη, το ελληνικό σύνταγμα του 1975, όπως και όλα τα συντάγματα απο το 1822 μέχρι σήμερα, εγγυάται βασικά το καθεστώς της ιδιωτικής ή «ελεύθερης» οικονομίας ή, ορθότερα, της «οικονομίας της αγοράς»¹⁰ η οποία αποτελεί οργανικό στοιχείο του αστικού κοινωνικού συστήματος. Το καθεστώς της ελεύθερης οικονομίας, το οποίο αντιδιαστέλλεται τόσο προς το σύστημα της φιλελεύθερης όσο και προς εκείνο της διευθυνόμενης ή παρεμβατικής οικονομίας, σημαίνει ότι ο νομοθέτης στα πλαίσια των σχετικών συνταγματικών ρυθμίσεων διαθέτει ευρεία δικαιοπλαστική ευχέρεια στη χάραξη της οικονομικής πολιτικής, εφόσον η παρέμβασή του θεμελιώνεται επαρκώς και ειδικά σε λόγους γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος και εφόσον δεν αναιρείται στην ουσία του το καθεστώς της οικονομίας της αγοράς¹¹. Η άποψη αυτή, ότι, δηλαδή, το σύνταγμα προσδιορίζει τα πλαίσια του οικονομικού καθεστώτος και κατά συνέπεια δεν είναι ουδέτερο, αλλά χαρακτηρίζεται από μια «ανοικτότητα-ελαστικότητα, όσον αφορά τη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής απο τον κοινό νομοθέτη δεν διακρίνεται βασικά απο τη θέση της οικονομικοπολιτικής ουδετερότητας του συντάγματος¹².

β. Η πλουραλιστική διάρθρωση του οικονομικού καθεστώτος

Κατά το πρότυπο πολλών σύγχρονων αστικών συνταγμάτων, το σύνταγμα του 1975 προβαίνει σε ρητή και μερικές φορές λεπτομερειακή ρύθμιση των σχέσεων κράτους και οικονομίας. Έτσι, στις δυό κλασικές συνταγματικές διατάξεις για την προστασία της ιδιοκτησίας (αρθρ. 17 παρ 1) και την προστασία της ατομικής ελευθερίας (αρθρ 5 παρ 3), προστίθεται ένα ολόκληρο πλέγμα συνταγματικών διατάξεων, – όπως το άρθρ. 5 παρ 1, που αναγνωρίζει τη δυνατότητα συμμετοχής στην κοινωνική και οικονομική ζωή, οι συνταγματικές διατάξεις που αναφέρονται στην κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων, οι ρυθμίσεις που προκύπτουν απο τα άρθρα 17 παρ 2-3 και 18 και αφορούν τους περιορισμούς της ιδιοκτησίας, καθώς και οι διατάξεις για τα προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης (άρθρ. 79 παρ. 8) και ιδιαίτερα η συνταγματική ρύθμιση που αναθέτει στο κράτος την υποχρέωση ενός συνολικού οικονομικού προγραμματισμού (άρθρ 106 παρ 1), – που καθιστούν «όχι μόνο πληρέστερη αλλά και ειλικρινέστερη τη ρύθμιση των σχέσεων κράτους και οικονομίας»¹³. Απο τις παραπάνω συνταγματικές ρυθμίσεις γίνεται επομένως εμφανές, ότι το σύνταγμα του 1975 ως ιστορικό μέγεθος δεν παραμένει καθόλου αδιάφορο, δηλα-

δή δεν είναι οικονομικοπολιτικά ουδέτερο απέναντι στις σχέσεις κράτους και οικονομίας¹⁴.

Η συνταγματική κατοχύρωση της δυνατότητας του κράτους να προγραμματίζει και συντονίζει τη συνολική οικονομική δραστηριότητα με στόχους:

α. την εμπέδωση της κοινωνικής ειρήνης και δικαιοσύνης (άρθρ 2 παρ 2 και 25 παρ 2)

β. την ισόρροπη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας, με τη δυναμική του όρου έννοια (άρθρ 106 παρ 1) και

γ. την κατοχύρωση της κοινωνικής δέσμευσης της οικονομικής ελευθερίας (άρθρ. 5 παρ 1) και της ιδιοκτησίας (άρθρ. 17 παρ 1 και 106 παρ. 3-6).

Απορρίπτει τη θεωρία της κοινωνικοοικονομικής ουδετερότητας του συντάγματος, μια άποψη, άλλωστε, η οποία απο τα πορίσματα των πολιτικών επιστημών κρίνεται σαν μια «ιστορική παρεξήγηση»¹⁵ και η οποία αναδιώνει αδικαιολόγητα το δυϊσμό κράτους και κοινωνίας, όπως καλλιεργήθηκε στα πλαίσια των αντιλήψεων του λιμπεραλιστικού αστικού κράτους.

Οι παραπάνω στόχοι οδηγούν στην αποδοχή μιας πλουραλιστικής διάρθρωσης του ελληνικού οικονομικού καθεστώτος με την έννοια της συνύπαρξης του κρατικού προγραμματισμού με τον προγραμματισμό και την οικονομική ενεργοποίηση των ιδιωτικών οικονομικών παραγόντων και των άλλων κοινωνικών ομάδων¹⁶. Αναγνωρίζεται, δηλαδή, και προστατεύεται συνταγματικά η οικονομική και συμβατική ελευθερία των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων, εφόσον η δραστηριότητα αυτών δεν εκφυλίζεται σε αντικοινωνική, ενώ το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα του κράτους να προγραμματίζει, συντονίζει και να επεμβαίνει στην οικονομική και κοινωνική ζωή στοχεύει στην ανάληψη της συνολικής πολιτικής ευθύνης της

9. Πρβλ. Λεβέντης, (υποσ. 1), σύμφωνα με τον οποίο η θέση της ουδετερότητας του οικονομικού καθεστώτος κινδυνεύει να εμφανίσει όλα τα μη σοσιαλιστικά κράτη ότι στερούνται ιδεολογικού προσανατολισμού (σελ. 135).

10. Βλ. Καράγιωργας, Η οργάνωση της οικονομίας κατά το σχέδιο συντάγματος, στο: ΤοΣ 1975, σελ. 308. Τάχος, Διοικητικό οικονομικό δίκαιο, 3η έκδοση, 1979, σελ. 111, 116, 125 επ. Για τις διαφορές απόψεις, που έχουν υποστηριχθεί σχετικά με το χαρακτήρα του οικονομικού καθεστώτος, βλ. Λιακόπουλος, (υποσ. 3), σελ. 112 επ. και Βενιζέλος, Τα όρια της αναθεώρησης του συντάγματος 1975, 1984, σελ. 164 σημ. 20.

11. Βλ. Μάνεσης – Μανιτάκης, Κρατικός παρεμβατισμός και σύνταγμα, στο: ΝΟΒ 1981, σελ. 1199, 1204. Λεβέντης, (υποσ. 1), σελ. 135.

12. Έτσι, επίσης, Λιακόπουλος, (υποσ. 3), σελ. 113, σύμφωνα με τον οποίο, η άποψη αυτή «υπερεκτιμάει τη σημασία της αρχής του κοινωνικού κράτους και τις διαφορές, προγραμματικού κυρίως περιεχομένου, διατάξεις του συντάγματος...».

13. Βενιζέλος, (υποσ. 10), σελ. 160.

14. Σύμφωνα με τον Λιακόπουλο, (υποσ. 3), το σύνταγμα του 1975 «αποτελεί έναν συμβιβασμό μεταξύ μιας ξεπερασμένης φιλελεύθερης οικονομικής αντιλήψεως και ενός σε νομικοπολιτικό επίπεδο ανώριμου σοσιαλισμού» (σελ. 109).

15. Λιακόπουλος, (υποσ. 3), σελ. 110.

16. Λεβέντης, Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη, στο: ΤοΣ 1976, σελ. 134 επ.

οικονομικής δραστηριότητας απο το κράτος, στη δημιουργία των αναγκαίων προϋποθέσεων για την εκ μέρους όλων των πολιτών ουσιαστική άσκηση των δικαιωμάτων τους, καθώς και στην εξουδετέρωση των αντικοινωνικών δυνάμεων, που βλαστάνουν απο την άσκηση της κυρίως οικονομικής διάστασης ατομικών δικαιωμάτων¹⁷.

3. Η αναγκαιότητα της εξελικτικής αναθεώρησης του συντάγματος.

Στην εποχή μας εμφανίζονται νέα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα, που συνδέονται άμεσα με την ανεπάρκεια του σύγχρονου αστικού κράτους, η οποία υπήρξε αποτέλεσμα της καθολικότητας της αλλοτρίωσης της ανθρώπινης ζωής και αξίας, της μετάθεσης των κέντρων απειλής του ανθρώπου σε υπερεθνικό επίπεδο, της αποτυχίας του μεταπολεμικού διαρθρωτικού «κοινωνικού κράτους» και της ταξικής σύγχυσης στο κοινωνικό επίπεδο¹⁸. Αυτά τα δεδομένα, τα οποία προκαλούνται και συντηρούνται απο την οικονομική ανάπτυξη της καπιταλιστικής δομής του κράτους και της κοινωνίας και τα οποία δεν περιέχουν έδαφος για κοινωνική ρήξη με το σύστημα (επανάσταση), σε συνδυασμό με την απελευθέρωση νέων κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, καθιστούν επιτακτικότερη την αναγκαιότητα αναζήτησης διεξόδου τόσο προς την κατεύθυνση της θεσμοθέτησης ενός οικονομικού συντάγματος με επαυξημένη κατοχύρωση ορισμένων οικονομικών θεσμών και διαδικασιών¹⁹ όσο και προς την κατεύθυνση νέων μορφών οικονομικής παρέμβασης του κράτους. Η συνταγματική θεμελίωση νέων μορφών παρέμβασης προϋποθέτουν όμως την επίλυση ενός πλέγματος πολύπλοκων προβλημάτων τα οποία ανάγονται:

α. στην ιδεολογική φόρτιση των σχετικών συνταγματικών διατάξεων και του συντάγματος συνολικά. Αυτή η φόρτιση εμφανίζεται τόσο με τη μορφή της ένταξης της κυρίαρχης ιδεολογίας του αστικού κράτους όσο και της μεταφοράς των πολιτικών θέσεων και προγραμμάτων στο περιεχόμενο των συνταγματικών ρυθμίσεων. Η ταύτιση των προγραμμάτων των διαφόρων κομματικών και κοινωνικών σχηματισμών με το περιεχόμενο των συνταγματικών διατάξεων με την επιχειρηματολογία ότι τα συγκεκριμένα πολιτικά προγράμματα υλοποιούν αποτελεσματικότερα τους στόχους του συντάγματος, λειτουργεί ανασταλτικά στη χάραξη μιας νέας νομοθετικής πολιτικής και ειδικότερα στον ευαίσθητο τομέα της οικονομικής πολιτικής. Η παραπάνω στρατηγική, η οποία εμποδίζει την εξελικτική αναθεώρηση των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, παραδίδει, ότι σε μια συνταγματική τάξη, η οποία αφήνει περιθώρια για την επιδίωξη πλουραλιστικών πολιτικών στόχων, δεν είναι δυνατόν να προδιαγράφονται απο το ίδιο το σύνταγμα οι συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές. Η ταύτιση πολιτικών στόχων, επιδιώξεων, απαιτήσεων και διεκδικήσεων με συνταγματικές επιταγές και η διοχέτευση των πολιτικών διενέξεων και συγκρούσεων στο σύνταγμα καθώς και η κάλυψη των πολιτικών αποφάσεων με το μανδύα, του συνταγματικού δικαίου έχει σαν αποτέλεσμα την διεξαγωγή της άσκησης της πολιτικής σε καθαρά συνταγματικό επίπεδο. Με αυτόν τον τρόπο η πολιτική στερείται της βασικής της διάστασης, που συνίσταται στην υπεύθυνη λήψη της απόφασης, όταν η άσκηση της πολιτικής περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο στην εκτέλεση μιας υποτιθέμενης βούλησης του συντάγματος. Όταν δεν καλλιεργείται και δεν αναπτύσσεται η πολιτική φαντασία, τότε δημιουργείται

πολιτική ακαμψία, η οποία είναι η χειρότερη συνταγή για την αντιμετώπιση ενός αδέβαιου μέλλοντος.

Το σύνταγμα προδιαγράφει προγραμματικά τις δομές και τους στόχους μιας μελλοντικής τάξης πραγμάτων. Η αποτελεσματικότητα των συνταγματικών επιταγών συνίσταται στην καθοδήγηση της άσκησης της πολιτικής και στην νομιμοποιητική τους λειτουργία και συνεπώς δεν περιέχουν συγκεκριμένα και λεπτομερή κριτήρια για την άσκηση της πολιτικής, δηλαδή, δεν προκαθορίζουν τις ενέργειες, στις οποίες οφείλει να προβεί ο νομοθέτης. Στην αντίθετη περίπτωση διακινδυνεύεται τόσο η ενοποιητική όσο και η νομιμοποιητική λειτουργία του συντάγματος²⁰. Θεμελιώδης προϋπόθεση για την επιδίωξη του συντάγματος και για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των μελλοντικών προβλημάτων και της κοινωνικής δυναμικής είναι η ελαστικότητα των διατάξεών του, στην οποία αναμφίβολα εμπεριέχεται ο «κίνδυνος» του μετασχηματισμού, αλλά κανένα σύνταγμα δεν είναι δυνατόν να προσφέρει απόλυτη προστασία στην πορεία της ιστορικής τους εξέλιξης²¹.

β. Στην έλλειψη της εννοιολογικής σαφήνειας των σχετικών συνταγματικών διατάξεων, οι οποίες είναι βασικά ενταγμένες μέσα στις δομές και λειτουργίες του παραδοσιακού κράτους. Το σύνταγμα του 1975 διαμορφώθηκε και επιβλήθηκε από την κυρίαρχη ιδεολογία του αστικού κράτους, χωρίς αυτό να σημαίνει όμως, ότι δεν θεμελιώνει και ερείσματα για την άσκηση μιας νέας νομοθετικής πολιτικής²². Η χρησιμοποίηση γενικών και αόριστων εκφράσεων με κοινωνική διάσταση και κατεύθυνση όπως κοινωνική πρόοδος και δικαιοσύνη, κοινωνική αλληλεγγύη, κοινωνική ειρήνη προσφέρονται για να προσδοθούν σ' αυτές, ανάλογα με τις κρατούσες και εξελισσόμενες κοινωνικοοικονομικές αντιλήψεις και την κοινωνική δυναμική, περιεχόμενο σύμφωνο με τις αντιλήψεις αυτές και την κοινωνική πραγματικότητα και ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες παραστάσεις του ιστορικού νομοθέτη²³. Αυτό επιβάλλεται και από την κρατούσα αντικειμενική θεωρία για την ερμηνεία των κανόνων δικαίου, ερμηνεία, η οποία συμβαδίζει με την ιστορικό-

17. Πρβλ. Γ. Κασμάτης, (υποσ. 1), σελ. 158 επ.

18. Βλ. Γ. Κασμάτης, Νέες μορφές παρέμβασης στο σύστημα οικονομικής παραγωγής (υποσ. 8), σελ. 14 επ.

19. Βλ. Σ. Θεοφανίδης, Η μόνιμη παθογένεια της ελληνικής οικονομίας, στο: Βήμα, 22 Δεκεμβρίου 1985, σελ. 16, ο οποίος είναι της άποψης, ότι με την καθιέρωση ενός οικονομικού συντάγματος «θα θέσει τις βάσεις για να εξουδετερωθεί η παρατεταμένη αβεβαιότητα που αυτήν τη στιγμή καταδυναστεύει την οικονομική μας ζωή».

20. Γι' αυτές τις λειτουργίες του συντάγματος, βλ. Μάνεσης, Συνταγματικό Δίκαιο, 1980, σελ. 158 επ.

21. Πρβλ. Hesse, Das Grundgesetz in der Entwicklung der BRD, in: Handbuch des Verfassungsrechts, 1983, σελ. 3 επ. 26. Gerontas, Zum Grundsatz des judicial self-restraint, 1980, σελ. 215.

22. Σύμφωνα με τον Αλιθιζάτο (Κρατική εξουσία και πολιτικοί θεσμοί. Συνέχεια και αλλαγές, ένα χρόνο μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην Κυβέρνηση, στο: Σύγχρονα Θέματα 1983 (ανατ.) σελ. 8, το σημερινό σύνταγμα είναι χρησιμοποιήσιμο στο βαθμό που δεν μοιάζει να εμποδίζει την άσκηση της πολιτικής εξουσίας από τον κυβερνώντα κομματικό σχηματισμό.

23. Βλ. Σταθόπουλος, Οικονομική ελευθερία, οικονομικό σύστημα και σύνταγμα, στο: ΤοΣ 1981, σελ. 526 επ.

τητα του δικαίου²⁴. Με βάση, συνεπώς, τις κοινωνικές διατάξεις του συντάγματος και το απ' αυτές συναγόμενο αντικειμενικό, σύμφωνο με τις σημερινές αντιλήψεις, πνεύμα, το αστικό κράτος, όπως και κάθε τύπος κράτους του παρελθόντος, ξεπερνιέται στην ιστορική πορεία με την εξέλιξη των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων και ακριδώς αυτή η εξέλιξη μεταβάλλει την παραδοσιακή συνταγματική τάξη και δημιουργεί νέες βάσεις για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Η κοινωνική δυναμική εξαναγκάζει στην αποδοχή νέων κοινωνικοοικονομικών δεδομένων, τα οποία στα πλαίσια της ιστορικής διαδικασίας διεισδύουν διαλεκτικά στο πολιτειακό και στο ισχύον θεσμικό σύστημα και το μεταβάλλουν.

4. Το κοινωνικό στοιχείο

Οι σύγχρονες κοινωνικές ανακατατάξεις και διεκδικήσεις οδήγησαν στην αναζήτηση διεξόδου προς την κατεύθυνση δημοσιοποίησης και πολιτειακής ενεργοποίησης του κοινωνικού στοιχείου²⁵. Πρόκειται για μια διαδικασία θεσμοποίησης του κοινωνικού στοιχείου και την ένταξή του στο ευρύτερο φάσμα της λειτουργίας του σύγχρονου κράτους. Η δυναμική ανάδειξη του προϋποθέτει όμως τη διαμόρφωση μιας γενικής θεσμικής πολιτικής, η οποία οδηγεί σε μιά ανοικτότητα των θεσμών στην πρόκληση του μέλλοντος και στην προοπτική της διαμορφούμενης κοινωνικής δυναμικής.

Το κοινωνικό στοιχείο αναλύεται:

α. σε κοινωνικό συμφέρον, που με τη θεσμοποίησή του ενδυναμώνεται και λειτουργεί ως δημόσιο συμφέρον και

β. σε κοινωνική συμμετοχή (συμμετοχή του φορέα του κοινωνικού συμφέροντος), που με τη θεσμοποίησή της εντάσσεται στο σύστημα της δημόσιας εξουσίας και οπλίζεται με τα μέσα άσκησής της.

5. Το κοινωνικό συμφέρον και η κοινωνική συμμετοχή

Το κοινωνικό συμφέρον, καρπός των σύγχρονων και δυναμικών διεκδικήσεων των κοινωνικών τάξεων και ομάδων, που απελευθερώνονται από τα δεσμά της ένταξής του στο καπιταλιστικό σύστημα, διαστρεβλώθηκε στην αρχική φάση του προσδιορισμού του με σκοπό την εννοιολογική του σύγχυση και την εξουδετέρωση των δίκαιων αιτημάτων για κοινωνική δικαιοσύνη και πρόοδο, καθώς και το μετασχηματισμό του δημόσιου συμφέροντος σε κοινωνικό συμφέρον.

Σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις η διαμόρφωση του γενικού συμφέροντος, ως κεντρικό πολιτικό πρόβλημα κάθε κοινωνικού σχηματισμού, δεν συνιστά αποκλειστικά και μόνο υπόθεση του κράτους, αλλά εντάσσεται και στη σφαίρα καθηκόντων των πολιτών και των κοινωνικών φορέων²⁶. Όπως, πολύ σωστά, επισημαίνει ο Γ. Βλάχος, «το γενικό συμφέρον εμφανίζεται μάλλον, σήμερα σαν μιά δυναμική, συνεχώς μεταβαλλόμενη σύνθεση, διαφοροποιημένων συμφερόντων ατόμων, ομάδων, τάξεων, κοινωνικών κατηγοριών, ελευθέρων σωματείων, συνδικάτων, ενώσεων, ιδιωτικών, δημοσίων, εθνικών ή διεθνικών επιχειρήσεων και εταιρειών, στα οποία πρέπει να προστεθούν ακόμη τοπικοί διαφορισμοί, μειονότητες, υπερεθνικοί οργανισμοί και συμφέροντα κάθε λογής. Το καινούριο, ανανεωτικό στοιχείο του πολιτισμού μας, κάτω από την πίεση

οικονομικο-τεχνικών εξελίξεων είναι η διάσπαση της εννοίας του γενικού συμφέροντος και συνεπώς και του κράτους σαν φορέα του ενιαίου συλλογικού συμφέροντος²⁷». Η αντίληψη αυτή δεν αναιρεί τη συμβολή του κράτους στην αναζήτηση και συγκεκριμενοποίηση του γενικού συμφέροντος, αλλά αμφισβητεί το αποκλειστικό προνόμιό του στη διαδικασία διάπλασης του γενικού συμφέροντος και εντάσσει σ' αυτή τη διαδικασία τον πολίτη και τους κοινωνικούς φορείς, οι οποίοι οπλίζονται με την αρμοδιότητα της συγκεκριμενοποίησης του γενικού συμφέροντος.

Το γενικό συμφέρον δεν εκπροσωπείται αποκλειστικά και μόνο από το κράτος, αλλά διαμορφώνεται με τη σύμπραξη των κοινωνικών φορέων, οι οποίοι εκπροσωπούν τα ειδικά ή μερικά συμφέροντα των κοινωνικών τάξεων και ομάδων που αντιπροσωπεύουν και του κράτους, το οποία εναρμονίζει τα μερικά κοινωνικά συμφέροντα με το γενικό κοινωνικό συμφέρον (το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου). Η διαδικασία διάπλασης του γενικού κοινωνικού συμφέροντος προϋποθέτει τη συμμετοχή των κοινωνικών φορέων, οι οποίοι δεν λειτουργούν πια ως ομάδες πίεσης, δηλαδή, δεν αναλαμβάνουν το ρόλο της αρνητικής πίεσης, αλλά το ρόλο της θετικής συμμετοχής, ο οποίος δεν είναι δυνατόν να εκπληρωθεί απλά και μόνο με τη δημοκρατική διαδικασία εκπροσώπησης των κοινωνικών φορέων, αλλά απαιτεί και την αναζήτηση νέων πολιτικών επιλογών παρέμβασης και γενικά μιάς νέας στρατηγικής, ώστε η συμμετοχή τους στη διαδικασία διαμόρφωσης του γενικού συμφέροντος να αποβεί αποτελεσματική και ουσιαστική²⁸.

Η βασική διαπίστωση ότι το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου αποκλείεται από ένα σύνολο μερικών ή ειδικών κοινωνικών συμφερόντων, τα οποία μέχρι την αναγνώρισή τους με τη μορφή μιάς κρατικής απόφασης λειτουργούν ως λανθάνοντα δημόσια συμφέροντα (*latent offentliche Interessen*)²⁹, ανταποκρίνεται στις σύγχρονες αντιλήψεις για την πλουραλιστική διαμόρφωση του γενικού συμφέροντος και συνεπώς της ανάδειξης του κοινωνικού συμφέροντος σε κυρίαρχο στοιχείο των σύγχρονων κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων.

Στα πλαίσια αυτών των εξελίξεων το κοινωνικό συμφέρον διεκδίκησε τη συνταγματική θεσμοποίηση, είτε ως γενική συνταγματική αρχή που διέπει τις σχέσεις κράτους και κοινωνίας, είτε ως όρος ειδικών κατηγοριών σχέσεων κράτους και κοινωνίας, όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος, η εθνική οικονομία, η κοινωνική ειρήνη, κοινωνική πρόοδος και δικαιοσύνη, η ιδιοκτησία κ.α και αποτελεί τη συνταγματική βάση για τη διαμόρφωση νέων μορφών κρατικής οικονομικής παρέμβασης είτε συνταγματικά υποχρεωτικών είτε συνταγματικά δυνη-

24. Βλ. Larenz, Methodenlehre, 3η έκδοση, 1975, σελ. 302 επ. I. Αργαντινός, Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, 1978, σελ. 138 επ.

25. Βλ. αναλυτικά, Γ. Κασσιμάτης, (υποσ. 8), σελ. 18 επ.

26. Πρβλ. Schmitt Glaeser, Die Position der Bürger als Beteiligte im Entscheidungsverfahren gestaltender Verwaltung, in: Verfahren als staats- und verwaltungsrechtliche Kategorie (Hrsg. Leriche / Schmitt Glaeser / Schmidt - Abmann), 1984, σελ. 35 επ. 53 επ.

27. Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, β' έκδοση, 1979, σελ. 33.

28. Αναλυτικά, Γ. Κασσιμάτης, (υποσ. 8), σελ. 21 επ.

29. W. Schmidt, Bürgerinitiativen – politische Willensbildung – Staatsgewalt, in: JZ 1978, σελ. 293, 294 επ. του ιδίου, VVDstRL 33(1975), σελ. 183 επ., 200 επ.

τικών. Όπως, προφανώς, παρατηρούν οι Σδώλος-Βλάχος³⁰, ο μεγαλύτερος κρατικός παρεμβατισμός ειδικά σε βάρος της οικονομικής ελευθερίας (μεγαλύτερος από ότι εκείνος σε βάρος των λοιπών ελευθεριών) δικαιολογείται «δια να δυνηθεί» (ο νομοθέτης) να επιδιώξει τους οικονομικούς και κοινωνικούς σκοπούς της κρατικής εξουσίας, ήτοι την βελτίωσιν της θέσεως των ασθενεστέρων ομάδων και ατόμων, κατά το παγκοσμίως... αναγνωρισμένων διά το κράτος και ιδίως δια την δημοκρατία, καθήκον».

Το κοινωνικό συμφέρον διεκδικεί, τουλάχιστον, ισότιμη θέση με τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα της οικονομικής και επαγγελματικής ελευθερίας, την ιδιοκτησία, καθώς και τα κοινωνικά δικαιώματα οικονομικού χαρακτήρα. Η παρεμβατική δραστηριότητα του κράτους σε σχέση με την επίδραση και προσβολή των παραπάνω ατομικών ελευθεριών, σπάνια μπορεί να διαπιστωθεί στο νομοθετικό επίπεδο. Η προσβολή αυτών γίνεται ορατή στην *ad hoc* περίπτωση, πράγμα που σημαίνει την αναγκαιότητα της εμβάθυνσης των δικαστηρίων στο συνταγματικό δίκαιο και την υιοθέτηση της αρχής της *judicial self restraint*³¹, η οποία δεν αποδυναμώνει τον δικαστικό έλεγχο των αποφάσεων της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας, αλλά στα πλαίσια της ερμηνείας της συγκεκριμένης συνταγματικής διάταξης λαμβάνεται υπόψη το ευρύτερο φάσμα των ερμηνευτικών παραλλαγών και λύσεων και με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται, πρώτον η διείσδυση στην ερμηνευτική μέθοδο, σαν ανεξάρτητο στοιχείο της αυτόνομης ευθύνης των ελεγχόμενων συνταγματικών οργάνων και δεύτερον ο περιορισμός της έκτασης του δικαστικού ελέγχου, όταν δεν διακινδυνεύονται σπουδαία αγαθά, όπως η προσωπική ζωή και ελευθερία του ατόμου. Στα πλαίσια του δικαστικού ελέγχου, πρέπει να εξεταστεί κατά πόσο ο νομοθέτης επεδίωξε την δίκαια εξισορρόπηση των συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου και των ατομικών δικαιωμάτων ως *minimum* όριο που τίθεται στην ευρεία διαπλαστική ευχέρεια του νομοθέτη³². Στα πλαίσια συνεπώς της θεσμοθέτησης νέων μορφών κρατικής παρέμβασης στην οικονομική ζωή, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι «παρακάμπτονται» τα ατομικά δικαιώματα και ειδικότερα η ιδιοκτησία πρέπει πρώτον να εξεταστεί κατά πόσον το ισχύον πολιτικό σύστημα συνεχίζει να λειτουργεί σύμφωνα με το σύνταγμα και δεύτερον πρέπει να ληφθεί υπόψη, ότι με κοινωνικού χαρακτήρα διατάξεις το σύνταγμα εισάγει εκείνους τους μηχανισμούς που είναι αναγκαίοι για την ανάληψη της συνολικής οικονομικής ευθύνης της οικονομικής δραστηριότητας από το κράτος, ταυτόχρονα όμως εκτίθεται στους κινδύνους της παραπάνω δραστηριότητας, που είναι κίνδυνοι πολιτικοί, γιατί διακυβεύει αλλά και ασφαρίζει την αποτελεσματικότητά του, δηλαδή τη νομιμοποίησή του έναντι των πολιτών του³³.

30. Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Ι. 1954, σελ. 332.

31. Γι' αυτή την αρχή, *Gerontas*, (υποσ. 21), σελ. 117 επ. του ιδίου. Σκέψεις γύρω από τον δικαστικό αυτοπεριορισμό, στο: ΕΔΔΔ, 1983, σελ. 231, 233.

32. Zur Güterabwägung (στάθμιση αγαθών), βλ. *H. Schneider*, Zur Güterabwägung in der Rechtsprechung des BVerfG, Diss 1980, passim.

33. Βλ. κυρίως *Μάνεσης*, Κρίση νομιμότητας και κρίση νομιμοποίησης του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους, στο: Η σημερινή κρίση του καπιταλισμού - Θεωρητικά προβλήματα και εναλλακτικές λύσεις στη Δυτική Ευρώπη, 1982, σελ. 145 επ. *Τσουκαλάς*, Οι νέες μορφές νομιμοποίησης στο σύγχρονο καπιταλισμό (στον ίδιο τόμο), σελ. 19 επ. *Βενιζέλος*, (υποσ. 10), σελ. 165.

